

kranjskega nemštva in njegov zaton ob razpadu habsburške monarhije. Zajema četrto stoletje /1894–1918/ prijateljskega ali sovražnega sožitja med Slovensko ljudsko stranko, nemškimi veleposestniki in Narodno napredno stranko. Poglavlja, ki opisujejo dogajanja v ustavnem obdobju 1861–1918, dopolnjujejo še dodatki: Zaključni povzetek, Razmišljanja o ljubljanskih oziroma kranjskih Nemcih, ocena rokopisa o Nemcih na Kranjskem, ki ga je napisal Oskar Plautz in ga hrani graški deželni arhiv, pa še seznam literature in virov. Zelo lepo dopolnilo knjigi dajejo po Plautzu povzete biografije enajstih kranjskih nemških politikov. Hermann Brandt, Ferdinand Eger, Anton Laschan, Robert Schrey in Lina Kreuter-Galle od izbranih so bili rojeni na Kranjskem, Adolf Schaffer in Josef Suppan sta bila iz kranjskih družin, toda rojena drugje, Josef Julius Binder, Friedrich Kaltenegger, Friedrich Keesbacher in Anton Schöppel pa so prišli od drugod.

Vrednost Matičeve knjige je zelo velika. Avtor je skrbno pregledoval vire najrazličnejših vrst, časopisov, policijskih poročil, deželnozborskih zapisnikov, popisnic s štetij prebivalstva, »strogo zaupnih« publikacij itd. Mnogo teh virov je dostopnih v Ljubljani, mnogo pa jih je bilo treba najti v tujini. Mnogo tega gradiva ni doslej še nihče upošteval. Knjiga zajema Ljubljano, ker so bili ljubljanski Nemci »glava in srce kranjskega nemštva«, na mnogih mestih pa posega tudi v zgodovino drugih Nemcev na Kranjskem. Ta povezava je bila seveda nujna in se ji ni bilo mogoče izogniti. Med obsežno problematiko je tudi precej vprašanj, ki jih je razreševalo že dosedanje raziskovanje, naj omenim samo Dragotina Dežmana, ki še danes razdvaja duhove. Seveda pa vrednost disertacije ni v razpravljanju o slovenski strani ljubljanske zgodovine in nemško – slovenskih odnosov. Njena vrednost, in to zelo velika vrednost, je na nemški strani te zgodovine, v nemških pogledih na nemško – slovenske odnose.

Nemško – slovensko razmerje, ki ga je avtor izčrpno zajel, so predvsem propagandna stališča, vroča od polemik in nasprotij, polna pretiravanj. Kot pravi avtor v predgovoru, problematika ni izčrpana. Na strani je ostala zlasti kulturna in vsakdanja preteklost. Nemška in slovenska stran se kažeta kot dva sovražna tabora. Zelo lepo je prikazal Matić spremenljivost pogledov in razmišljanj na nemški strani, pa tudi razlike med gledanji Nemcev na Kranjskem in Nemcev v sosednjih ali še drugih avstrijskih deželah. Svoje čase smo pisali narodnostno zaprte zgodovine, kjer si videl samo lastno podobo kraja, dežele ali naroda, drugih narodnosti pa nismo upoštevali. Od tega smo se v zadnjih desetletjih že mnogo in uspešno premaknili. Spomnimo se na pot, ki jo je glede Štajerske ubral dr. Janez Cvirn. Tako se razvija pred nami nov pogled na zgodovino Slovencev in slovenskega ozemlja. To ozemlje je celota z vsemi ljudmi, ki so živeli na naših tleh, od fevdalcev do ubožcev, z vsemi političnimi smermi, z vsemi narodnostnimi težnjami, z vsemi vplivi, ki so se uveljavljali z večjimi ali manjšimi uspehi, z vsemi nasprotji in konflikti, pa tudi s sožitjem in dobrimi odnosi, ki jih je bilo nekje manj drugje več. Zaradi vsega tega moramo biti Matičeve knjige o ljubljanskih Nemcih zelo veseli, tako zaradi splošne naravnosti kot zaradi bogastva podatkov in vrste novosti. Knjiga ne bo pomembna samo za Slovence ampak prav tako za Avstrijce ali Nemce različnih dežel.

Vasilij Melik

Metod M. Milač, **Resistance, Imprisonment & Forced Labor : A Slovene Student in World War II**. New York : Peter Lang, 2002. 260 strani. (Studies in modern European history ; 47)

Knjigo našega rojaka Metoda M. Milača (rojen leta 1924 na Prevaljah) »Upor, zapor in prisilno delo« lahko uvrstimo tako med spominsko literaturo kot med »zgodovinsko-pričevanjsko gradivo«. Tisti, ki avtorja bolje poznamo, smo to knjigo že kar nekako pričakovali. O tej temi je pisal že leta 1994 v reviji *Slovene Studies* (Vol. 16, no. 2 (1994), str. 31–47) in nato še naslednje leto v reviji *Zaveza* (5, št. 4 (1995), str. 82–87). Že v teh dveh člankih je na kratko popisal svoje vojne doživljaje, ki jih je sedaj v knjigi še dodatno in bolj poglobljeno obdelal.

Njegova »zgodba« je na prvi pogled podobna mnogim zgodbam tistih Slovencev, ki so se ob koncu vojne, leta 1945 odločili najprej za begunsko pot in nato za preselitev v prekomorske države, kjer so morali začeti vse na novo (od študija do zagotovitve novih eksistenčnih pogojev). Tujina, ki jih je sprejela, jim je sicer dala vse možnosti za ta nov začetek, vendar jim ob tem ni ničesar podarila.

Knjigo je avtor razdelil na petnajst poglavij, v katerih obravnava po eno od svojih življenjskih epizod, nato sledijo: epilog, opombe k posameznim poglavjem (skupno jih je kar 219), uporabljena literatura (126 enot) in indeks (predmetni in imenski). Ker je knjiga namenjena predvsem tujim bralcem (ZDA in Kanada), ki slovensko in evropsko zgodovino bolj slabo poznajo, je na začetku vsakega poglavja kratek pregled svetovnega vojnega dogajanja.

V začetnih poglavjih avtor na kratko opiše svojo mladost na Prevaljah na Koroškem (ki jih avtor poimenuje kar »moja najsrečnejša leta«) – v majhnem podeželskem mestecu, kjer so se vsi ljudje med seboj poznali. Tam je njegov oče Ivan, opravljal službo višjega banovinskega uradnika, zato je bila njihova družina med pomembnejšimi in tudi bolj na očeh javnosti. Zagotovo pa je bila njegova mama Jerica tista, ki je najbolj vplivala na vse tri otroke, ki so se že zgodaj zapisali glasbi (M. Milač ima doktorat iz muzikologije). Zanimiva je epizoda ob avtorjevem rojstvu, ko sta se starša dogovarjala o njegovem imenu. Mama je želela, da bi mu bilo ime Marjan, oče pa, da bi bil Metod. Da bi oče še podkrepil svoj izbor se je zaobljubil, da bo za sina kupil tudi klavir – in prav ta instrument je v njegovem kasnejšem življenju večkrat prišel do izraza (zlasti so presunljivi njegovi opisi igranja klavirja v taborišču Auschwitz in njegova ugotovitev, da je prav glasba trdneje povezala taboriščnike, ki so sicer pripadali različnim narodom in se zato med seboj niso mogli sporazumevati). V nadaljevanju se avtor sprašuje, če ni prav njegovo slovensko ime »Metod« večkrat zapečatilo njegovo usodo, da se je že skoraj rešen, ponovno znašel za zapahi. V teh »predvojnih poglavjih« opisuje politično in kulturno življenje na Koroškem in vse bolj opazno nastopanje tamkajšnjih nemških simpatizerjev, ki jih je oče Ivan odločno preganjal in kaznoval, zato se je moral ob začetku vojne vsa družina preseliti v Ljubljano.

Medvojno obdobje 1941–1945, avtor časovno in krajevno razdeli kar po »življenjskih epizodah«, kot so se mu zgodile: Prvo leto okupacije; Med slovenskimi partizani; Italijansko zajetje; Koncentracijsko taborišče Rab; Gestapovski zapor; Taborišče za prisilne delavce Auschwitz; Delavec v Grazu; Na gradbišču obrambne linije; Pot domov in ponoven odhod preko meje.

Povojno obdobje ima le dve poglavji: Vetrinjski dogodki (predaja in vračanje domobranske vojske, maj–junij 1945) in »Graško obdobje« (študij na tamkajšnji univerzi in izselitev v ZDA oz. nov začetek).

Vseskozi lahko sledimo zanimivemu in napetemu opisovanju življenja avtorja samega, kakor tudi ljudi, ki so bili z njim bolj ali manj tesno povezani. Življenjsko načelo, ki se ga je avtor vseskozi držal je bilo: »*Moram preživeti!*« Zato je vse naloge in ukaze, ki so mu jih dodelili njegovi nadrejeni, vestno izpolnjeval. Čeprav je bil na nek način najprej v partizanski in nato v okupatorjevi »službi«, je vendarle našel nekaj trenutkov tudi za svobodno razmišljanje in umetniško delovanje. Toda, ne glede na zadovolžitev, ki jo je moral izvrševati »saj je bil le številka«, skuša ohraniti svoje človeško dostojanstvo in pomagati sojetnikom in predvsem sojetnicam, ki so bile v taborišču Auschwitz. Zlasti so pretresljivi opisi zadnjih dni v tem taborišču, ko se je vse bolj bližala zavezniška (ruska) vojska in s tem osvoboditev jetnikov. Toda na drugi strani, so bila prav v teh trenutkih, njihova življenja najbolj ogrožena. Praktično je odpovedala vsa logistika oskrbe taborišč, in da bi nacisti prikrili svojo »taboriščno–uničevalno politiko« so sestradane in izčrpane ujetnike množično pobijali in jih na koncu nagnali še na marše smrti. V zmešnjavi med umikom iz Auschwitza proti zahodu na nova delovna mesta, se je avtor še z nekaterimi ujetniki uspel rešiti, toda tudi vrnitev v Slovenijo ni potekala povsem brez zapletov – in domov je prišel šele maja 1945, in še to le za nekaj dni, ko se je tudi sam odločil za beg pred zmagovalci.

In prav v prvih dneh svobode, se je Milačeva družina dokončno razbila – starša sta ostala v Ljubljani; brat Ciril, ki je odšel na pot kot domobranski vojak, je bil konec maja 1945 vrnjen in ubit v Kočevskem Rogu; sestra Marija je živela nekaj časa pri sorodnikih v Železni Kapli in se nato odločila za vrnitev v domovino. Ker je imela pri sebi pošto, ki so ji jo izročili begunci iz koroških taborišč, so jo zaprli in šele po posebni intervenciji izpustili na prostost; sam avtor pa se je najprej priključil skupni študentov, ki so nadaljevali univerzitetne študije v Gradcu, nato pa se je leta 1950 odločil za dokončno preselitev v ZDA.

Kljub zavestni odločitvi, da sprejme nov izziv, avtorjevo slovo od domovine ni bilo lahko. Preden je odpotoval, je s prijateljem Lojzetom Gregorinom, prekrizal vso južno Koroško, da bi se mu podoba te zemlje za vedno vtisnila v spomin in ga spremljala tudi v tujini. Tudi dolgotrajna vožnja preko oceana je avtorju dala dovolj priložnosti za analizo desetih let, ki so pravkar minila. To svoje razmišljanje sklene z naslednjimi besedami: »Ta leta so spremenila vse in razblinila vse naše mladostne sanje in pričakovanja. Cilji in sanje so izginili, toda še vedno smo imeli svoja življenja, zaklad, ki ga je za vedno izgubilo več tisoč drugih. Vojna je pustila strahotno statistiko: petdeset milijonov žrtev«. Čeprav ostaja

avtor za vse življenje zaznamovan s smrtjo-ubojem svojega brata Cirila, njegova knjiga ne kliče po maščevanju.

Knjiga je pisana v lepem literarnem slogu in vseskozi skrbno dokumentirana, kar zadovolji tako preprostega bralca, ki si želi »zgodbo«, kot tudi zgodovinarja, ki bi se rad bolj podrobno poučil o med in povojnem dogajanju v Sloveniji.

Milačeva knjiga ni po naključju izšla v seriji »Studies in modern European History«, kajti to je zgodovinska knjiga, ki je namenjena predvsem tujim bralcem in potomcem naših izseljencev v ZDA in Kanadi, ki slovenščine ne znajo več (oz. ne dovolj). Vsekakor pa bi bilo zelo koristno, če bi knjiga izšla tudi v slovenskem prevodu in tako dopolnila tisto nesorazmerje med partizansko in izseljensko-zdomsko publicistiko.

Rozina Švent

Janez Kramar, Izola 1945–1991. Iz zgodovine občine od osvoboditve izpod fašizma do ustanovitve samostojne Republike Slovenije. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče, 2002. 407 strani. (Annales ; 31).

Pričujoča knjiga je poslednje delo zgodovinarja Janeza Kramarja¹, uveljavljenega raziskovalca in pisca odmevnih knjig iz zgodovine Primorske in Istre 2. polovice 19. in 20. stoletja: *Prvi tabor v Istri* (1971), *Marežige – trdnjava slovenstva v Istri 1861–1930* (1982), *Izola – mesto ribičev in delavcev* (1987), *Narodna prebujala istrskih Slovencev* (1991), *Primorski in istrski železničarji 1857–1947* (2002), idr.

»Povojno zgodovino Izole, sprva italijanskega mesta in njegovega zaledja, sem začel preučevati in o njej pripravljati to knjigo že leta 1972«, piše avtor v uvodu. »Več let sem preučeval samó arhivsko gradivo v Centralnem državnem arhivu v Rimu (Archivio centrale dello Stato), Deželnem inštitutu za zgodovino osvobodilnega gibanja Furlanije-Juljske krajine v Trstu (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia), Vojnem zgodovinskem inštitutu v Beogradu, Pokrajinskem arhivu na Reki, Arhivu Slovenije, Inštitutu za novejšo zgodovino, Inštitutu za narodnostna vprašanja, arhivih Slovenskih železnic, Šolskem muzeju v Ljubljani, Pokrajinskem arhivu v Kopru in Novi Gorici ter na Oddelku za novejšo zgodovino Pokrajinskega muzeja v Kopru«. Povedano potrjuje, da je Kramar tudi tokrat napisal še eno temeljno, na arhivskih dokumentih zasnovano delo.

Kramarjeva »najnovejša zgodovina Izole« je nadaljevanje, tako rekoč 2. knjiga njegove obsežne monografije o tej obalni slovenski občini in hkrati edini, katere zgodovina je zdaj tehtno dokumentirana. V oceni 1. knjige, *Izola – mesto ribičev in delavcev*, je prof. Vasilij Melik laskavo zapisal, da je »zgodovinska kontinuiteta, kakor jo pozna le malo naših mest, avtorju omogočila, da je v svoj oris zajel tako mesto kot okolico v vsej njuni narodnostni in socialni dvojnosti in povezavi... Knjiga je pisana po virih, ki jih je avtor dolga leta skrbno zbiral v domačih in tujih arhivih, to pa ji daje še posebno vrednost, saj je opremljena z vsem znanstvenim aparatom«. Ta monografija – obširni prikaz zgodovine občine od antike do osvoboditve 1. maja 1945 – je seveda terjala nadaljevanje, je zapisal Kramar v uvodu, ker je Občina Izola 20 let po Londonskem memorandumu in 30 let po koncu vojne šele z meddržavno pogodbo v Osimu pri Anconi (10. novembra 1975) dočakala potrjeno mejo med državama Jugoslavijo in Italijo ter dobila temelje za svoj nadaljnji gospodarski, kulturni in politični razvoj v samostojni matični državi. Šele s to pogodbo je dokončno prišla pod SFRJ oz. v Slovenijo in po plebiscitu 23. decembra 1990 in vojni 1991 postala del samostojne in neodvisne Republike Slovenije.

Knjiga *Izola 1945–1991* je, potem ko jo je urednik Jože Hočevar po avtorjevih navodilih uredil in opremil, izšla postumno; razdeljena je na štiri dele in na več vsebinsko zaokroženih poglavij.

V 1. delu knjige *Od osvoboditve maja 1945 do Londonskega memorandumu 1954* je najprej opisan diplomatski boj za priključitev Primorske in Istre Jugoslaviji, razvoj izolskih slovenskih in italijanskih

¹ Glej: Salvator Žitko, *Prof. Janez Kramar (1911–2002). In memoriam*, v: Zgodovinski časopis 56 (2002), str. 223–224.